

Kosovar BASHA

MARRËDHËNIET E KOSOVËS DHE SHQIPËRISË GJATË VITIT 1968

Ky studim hedhë dritë mbi raportet ndërmjet Kosovës dhe Shqipërisë gjatë vitit 1968. Duke shfrytëzuar dokumentet arkivore në Ministrinë e Jashtme të Shqipërisë, literaturën relevante dhe shtypin e kohës, autori synoi të trajtojë me kujdes këto raporte në disa aspekte si ushtarake, politike, arsimore e kulturore. Zhvillimet ndërmjet dy vendeve përfshirë organizimet e rëndësishme akademike, rolin e intelektualëve në Kosovë, kërkesat e studentëve për Republikën e Kosovës në kuadër të RSFJ dhe Shqipërinë në këtë mes, shihen nga autori si pjesë të pandara të një konteksti historik. Historiografia shqiptare ka studime me vlerë në dritën e këtyre marrëdhënieve komplekse për periudhën 1968-1981. Autori si karakteristikë kryesore të këtij bashkëpunimi nxjerr aspektin politik si kryesorin që mbizotëroi në këtë relacion brenda dy vendeve.

Vështrim rreth marrëdhënieve politike shqiptaro-jugosllave dhe Kosova gjatë viteve 1946-1967

Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave patën një intensifikim edhe para LDB-së. Ato u bënë të prekshme qysh ndërmjet dy luftërave botërore. Jugosllavia ishte vendi i parë që njohu regjimin në Shqipëri. Vendi i parë me të cilin Shqipëria lidhi marrëdhënie diplomatike pas LDB-së ishte Jugosllavia.¹ Pas këtij akti marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave ishin mjaft të mira, në sferën politike, kulturore, arsimore. Këto marrëdhënie ndërvarësie u kurorëzuan më shumë në sferat e lartpërmendura.² Si rezultat i këtij bashkëpunimi të ndërsjellë kemi vizitën e Enver Hoxhës në Beograd, më 1946, i cili në bashkëbisedim me Titon paraqiti pikëpamjet e tij për

¹ Vladimir Dedijer, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd, 1980, 257.

² Sabit Sylaj-Qerim Lita, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave, 1944-1948*, Vëllimi I, Instituti i Historisë-Prishtinë, Prishtinë, 2020, 341, 392.

Kosovën.³ Ky takim u botua në librin e tij nga diplomati i njohur shqiptar Lisen Bashkurti. Enver Hoxha me Titon në takimin e Beogradit kishte potencuar se “Unë i shpreha mendimin e palës shqiptare se Kosova dhe viset e tjera shqiptare të banuara nga shqiptarët i përkasin Shqipërisë dhe duhet t’i kthehen kësaj. Shqiptarët luftuan që të ketë një Shqipëri të lirë e sovranë, të cilës tani duhet t’i bashkohen edhe viset e tjera shqiptare.

Pala jugosllave kishte plane të tjera për plotësimin e ambicieve të popujve sllavë që me anë të ndarjes në tri republika jugosllave popullsia shqiptare mund të pakësohej dhe të ishte më pak homogjene.⁴ Nga viti 1948 marrëdhëniet e të dyja vendeve u ndërprejnë dhe mbetën të ngrira gjerë më 1953. Rivendosja e raporteve diplomatike me Jugosllavinë u propozua nga pala shqiptare në nëntor të 1953. Kështu, në vitin 1954 u hapën përfaqësitë në Tiranë respektivisht në Beograd.⁵ Shteti shqiptar u interesua për çështjen e Kosovës nga viti 1959 në forma të ndryshme. Referuar veprës së Enver Hoxhës në vëllim e 17 të veprës së tij botuar më 1974, ai evokon kujtimet e tij ku shpalos mbledhjen e Byrosë Politike në të cilën diskutohej “mbi disa probleme të historisë së Shqipërisë”, ku Enver Hoxha deklaroi se “çështja e pasqyrimin të historisë së Kosovës pas 1912 meriton një studim të veçantë”.⁶

Kurse historiani Sabit Syla, na ofron të dhëna me fakte konkrete ku Shqipëria me anë të liderit të saj ngrehu zërin në aktivitetet e ndryshme për Kosovën. Edhe në fund vitet ‘50-të të shek.XX, Shqipëria ishte e heshtur me veprime konkrete mbi situatën politike në Kosovë. Disa nga arsytet pse shteti shqiptar heshti mbi zhvillimet politike në Kosovë ishin të natyrës së situatës së brendshme politike të Shqipërisë si dhe raporteve ndërkombëtare të saj.

Shqipëria nga vitet 1948-1961 pati marrëdhënie politike me Bashkimin Sovjetik. Në këtë periudhë shteti shqiptar kishte bërë shumë pak përpjekje në rrafshin diplomatik për Kosovën. BRSS nuk ishte e gatshme ta mbështes Enver Hoxhën në rreth çështjes së Kosovës. Qeveria shqiptare e kryesuar nga Enver Hoxha pas takimit që kishte me Stalinin morri rekomandime në mars të vitit 1949, ku shprehimisht theksohej se “çështja e Kosovës duhej të kalonte në plan të dytë” dhe se çështja e parë ishte “rrezimi

³ Lisen Bashkurti, *Diplomacia e vetizolimit, rasti i Shqipërisë 1961-1989*, Tiranë, 2004, 597.

⁴ Bashkurti, *Diplomacia*, 597.

⁵ Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme (më tej: AMPJ), viti 1953, dosja. B/I-1, 6. (Cituar sipas Sabit Sylës, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës, 1939-1981*, Instituti i Historisë-Prishtinë, Prishtinë, 2017, 154).

⁶ Enver Hoxha, *Vepra*, Vëllimi.17, Tiranë, 8 Nëntori, 1974, 77-78.

i klikës së Titos”.⁷

Lideri i BRSS-së, Nikita Hrushovi kërkonte mbylljen e çështjes së Kosovës dhe përmirësimin pa kusht të marrëdhënieve të Shqipërisë me Jugosllavinë. Orientimi politik i Shqipërisë në politikën e jashtme nga Kina, solli edhe një ndryshim të kursin në petkun ideologjik të saj. Duhet thënë që Shqipëria filloi ta përdor kartën e nacionalizmit qysh nga fundvitet’60-të. Kurse në fillim të viteve’60-të kemi një qasje pakëz më serioze në udhëheqjen shqiptare mbi Kosovën. Njëjtë vepruan edhe liderët shqiptarë të Kosovës, të cilët deri atëherë as që e kishin quar ndërmend të bënin këtë gjë, sepse shtypja e egër serbe e pamundësonte një gjë të tillë. Personalitetet historike shqiptare, si Gjergj Kastrioti-Skënderbeu, ishin pika të forta ku ata u kapën për të promovuar ndjenjën kombëtare dhe për të proklamuar para popullit ndjenjën e atdhedashurisë. Shqipëria me anë të veprimeve të saj të cilat lidheshin kryesisht mbi takimet e liderit shqiptar me popullin, në qytete të ndryshme shqiptare. Së këndejmi takime të shumta u mbajtën në qytete, si: Peshkopia, Gjirokastra, Fushë-Kruja etj. Në të gjitha këto takime Enver Hoxha theksoi se pakica shqiptare në Jugosllavi duhet t’i këtë të drejtat e barabarta me popujt tjerë jugosllavë. Është me rëndësi se situata politike në Kosovë gjatë kësaj periudhe u shikua me kujdes në nivel të propagandës dhe veprimet e Shqipërisë, ishin në masë të madhe fjalime dhe jo qëndrime diplomatike zyrtare.⁸

Deri më rënien e Rankoviqit, më 1966, nga pushteti politika zyrtare jugosllave ishte kundër bashkëpunimit të popullsisë shqiptare me Shqipërinë. Gjithmonë sipas politikës, shqiptarët duhet të kenë një kulturë që kishte përmbajtje nga orientimi dhe përmbajtja.⁹ Në gjysmën e dytë të vitit 1966, në Jugosllavi kishin filluar rrethanat të lehtësoheshin për shqiptarët e Kosovës dhe në këtë kontekst Shqipëria dhe Kosova filluan të afrohen nëpërmjet rrugëve ekonomike. Plenumi IV i Komitetit Qendror të Lidhjes së Komunistëve të Jugosllavisë nisi punimet më 1 korrik 1966, në Kroaci.¹⁰ Në këtë Plenum pos sekretarit të përgjithshëm të LKJ, Titos, merrnin pjesë edhe anëtarët e Komitetit Qendror të LKJ dhe kryetari i Komisionit të Revizionit të LKJ-së.¹¹ Delegacioni shqiptar nga Kosova

⁷ Sabit Syla, *Qëndrimi i Shqipërisë ndaj demonstratave në Kosovë më 1968*, Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë-Tiranë, Tiranë, nr.3/4, 2012, 287.

⁸ Sabit Syla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës, 1939-1981*, Instituti i Historisë - Prishtinë, Prishtinë, 2017, 191.

⁹ Shkëlzen Maliqi, *Nyja e Kosovës, as Vllasi as Millosheviqi*, Ljubjanë, 1990, 219.

¹⁰ Shkodran Imeraj, *Kosova 1968-1990*, Instituti i Historisë - Prishtinë, Prishtinë, 2021, 34.

¹¹ Rilindja, 2 korrik 1966, 1.

ishte i kryesuar nga kryetari i Komitetit të LK-së, Veli Deva.¹² Për shkak të deformimeve të mëdha nga Rankoviçi dhe klika e tij, në këtë Plenum u theksuan dëmet që i shkaktoi Jugosllavisë kjo politikë. Vendimet e këtij Plenumi patën jehonë në opinionin e gjerë zyrtar e publik në Serbi dhe Kosovë.¹³ Vendimet e Plenumit IV të LKJ-së patën jehonë në opinionin e gjerë zyrtar e publik në Federatë, Serbi por edhe në Kosovë.

Në të gjitha institucionet e vendit, por edhe në organizatat punuese ku kishte më pak kombësi shqiptare, u krijua një frymë dhe situatë e re aktive. Tendenca për të parë me sy kritik realitetin politik social-kushtetues në Jugosllavi, në Kosovë erdhi gjithnjë në rritje.¹⁴ Pas këtyre rrethanave, niveli federative i RSFJ-së e lejoi shtypin shqiptar të dënonte publikisht disa prej krimeve kundër shqiptarëve. Lidhja Komuniste e Jugosllavisë në të gjithë vendin promovoi parullën *“tash e tutje gjithçka do të rregullohet”*. Ndryshimet në nivelin federativ u pasqyruan në institucionet në Prishtinë. Disa prej përfaqësuesve të klikës së Rankoviçit në Kosovë, të cilët kishin punuar në organet e Sigurimit Shtetëror, si Ibër Haskaj nga Deçani, Enver Hoxha nga Gjakova etj., emra të njohura për keqtrajtimin e shqiptarëve të Kosovës të cilët u shkarkuan nga institucionet e sigurisë shtetërore të Kosovës.¹⁵

Tirana zyrtare kishte informacione të bollshme për raportin e Titos dhe Rankoviçit pas Plenumit të Brionëve. Së këndejmi ajo kishte arritur të siguronte edhe informacione mbi listën e oficerëve të UDB-së, të cilët kishin bërë krime në Kosovë.¹⁶ Këto ngjarje të reja sollën edhe qëndrimin politik të Shqipërisë për statusin politik të Kosovës. Pas korrikut 1966, Shqipëria e konsideronte dhe parashihte zgjidhje të çështjes së Kosovës si vijon: pakicë kombëtare, autonomi etj. Lideri komunist Enver Hoxha, më 1 gusht 1966, do të theksonte: *“Pakicat kombëtare duhet të ndjekin rrugën e drejtë revolucionare, rrugën e luftës kundër klikës së Titos për çlirimin e popujve të Jugosllavisë”*.¹⁷ Udhëheqja shqiptare e shihte zgjidhjen e problemit të Kosovës gjithnjë brenda kuadrit të ideologjisë marksist-leniniste, sepse kështu ajo nuk do të sillte telashe për të. Enver Hoxha nuk e mbështeti idenë për zgjerimin e statusit së Kosovës duke u shprehur se parapëlqente ruajtjen e autonomisë së saj në kuadër të Jugosllavisë. Nga kjo

¹² Pero Simiq, *Tito-tajna veka*, Beograd, 2009, 329.

¹³ Simic, *Tito*, 330.

¹⁴ *Historia e Lidhjes së Komunistëve të Jugosllavisë*, Rilindja, Prishtinë, 1985, 500.

¹⁵ Atdhe Hetemi, *Lëvizjet studentore për Republikën e Kosovës 1968, 1981, 1997*, Artini, Prishtinë, 2020, 155.

¹⁶ Syla, *Shteti shqiptar*, 213.

¹⁷ Po aty, 212.

kohë në Kosovë filloi të ndizej edhe ideja e Republikës së Kosovës nga politikanë komunistë të kohës, por edhe nga intelektualët e pakët kosovarë, të cilët kishin një formim solid por edhe një atdhedashuri. Të gjitha qëndrimet “kosovare” kishin një objektiv të vetëm - shkëputjen e Kosovës nga Serbia në planin politik.

Por edhe pse duket e çuditshme, politikanët kosovarë si Fadil Hoxha, Veli Deva, Sejfedin Bakalli e ndonjë tjetër nuk ishin të ndikuar fare nga ideologjia komuniste e Tiranës. Ata në masë të madhe, kishin orientim projugosllav, por ishin të veshur me petkun kombëtar legalisht pas Plenumit të Brioneve. Këta politikanë nuk kundërshtuan nismat e intelektualëve kosovarë mbi mundësinë që ata të deklaroreshin për statusin e Kosovës. Intelektualë si prof. Gazmend Zajmi e prof. Syrja Pupovci si jurist profesionist, pastaj edhe prof. Ali Hadri e ndonjë tjetër, nuk u ndikuan fare nga Tirana zyrtare. Shqipëria e nuhati mirë situatën duke kundërshtuar me çdo kusht “Republikën e dytë shqiptare”. Influencën që donte ta kishte Tirana ishte e qartë, dhe kjo shihej nga qëndrimi i saj karshi këtyre zhvillimeve që i pa me kujdes në Kosovë në periudhën që po trajtojmë.

Një nga arsyet tjera kryesore që Kosova nuk favorizohej të ishte republikë, ishte se rrjedhat ndërkombëtare ishin të disfavorshme në këtë vit dinamik. Për fat të keq elita kosovare nuk u kuptua drejt nga shteti shqiptar dhe puna e bërë shkoi në ujë. Tirana zyrtare asnjëherë nuk arriti ta kuptojë që elita kosovare ishte atdhetare, dhe se ajo e bënte luftën e saj brenda Federatës jugosllave me forcat e veta, sidomos kur kishte marr zemër pas korrikut 1966. Në fund mund të themi se elita kosovare si ajo politike dhe intelektuale vepruan në kuadër të koniunkturave politike jugosllave. Shqipëria nga ana tjetër mbajti qëndrime të cilat i cekëm më lart. Me anë të liderit të saj, Hoxhës, ajo bënte thirrje të ndryshme mbi statusin e Kosovës. Duke parë me kujdes shënimet e kohës po përmendim disa nga këto mendime të dhëna në gusht të vitit 1966, ku Enver Hoxha thekson: *“Dëgjojmë të flitet për një republikë të Kosovës. Kosovarët duhet të tregohen shumë të kujdesshëm ndaj revizionistëve titistë, të cilët mund të luajnë edhe kartën e krijimit të “republikës shqiptare kosovare” në vend të “krahinës autonome”, për të gënjyer shovinizmin kosovar, për të shtypur më mirë luftën çlirimtare të Kosovës dhe për të luftuar Republikën Popullore të Shqipërisë”*. Në Kosovë era e ndryshimeve po vinte nga gjysma e vitit 1966 e tutje. Interesimet e shtetit shqiptar për Kosovën do të vinin në dukje nga viti 1967 e tutje, kur Shqipëria me politikën e saj do të afrohej me Kosovën në sferat sferën shkencore. Politika e shtetit shqiptar karshi Kosovës në vitet që trajtuam më sipër ishte në koherencë me *status*

quo-në në Jugosllavi dhe deri më 1966 nuk ishte aq intensive në rrafshin diplomatik. Shqipëria me vite e vite refuzoi çfarëdo kontakti shkencor ose kulturor me institucione ose individë në Jugosllavi, duke përfshirë këtu edhe Kosovën.¹⁸ Viti 1967 do të ishte një sihariq i rëndësishëm për Shqipërinë dhe Kosovën, sepse veprimet e para do të realizoheshin me letërkëmbime të institucioneve të Shqipërisë dhe atyre kosovare.

Kërkesa për Republikën e Kosovës, demonstrata e nëntorit 1968 dhe Shqipëria

Në Kosovë nga fillimeve i viteve të gjashtëdhjeta problemet politike, ekonomiko-shoqërore e kulturore, qenë rritur në përmasa serioze si rezultat i kontradiktave të papajtueshme ndërmjet serbëve dhe shqiptarëve. Shqiptarët kërkonin më shumë të drejta dhe shpallën vendosmërinë e tyre për të luftuar për të drejta kombëtare dhe njerëzor.

Kërkesa për Republikën e Kosovës i ka filltet e veta në gushtin e vitit 1968, kur në aktivin e komunistëve të qytetit të Gjakovës për herë të parë u ngrit si ide Kosova Republikë. Këtu u kërkuar që kombësia shqiptare të emërtohet si kombi shqiptar, të përcaktohet përdorimi i flamurit kombëtar shqiptar, Kosova Republikë në kuadër të RSFJ-së, e drejta për vetëvendosje, Kosova të ketë 20 përfaqësues në dhomën e kombeve të Kuvendit Federativ.¹⁹ Këto mendime të shprehura në këtë aktiv u përkrahën nga institucionet kosovare dhe intelektualët e patën jehonë në tërë Kosovën. Pas këtyre qëndrimeve sigurisht që rrinte Fadil Hoxha si promotor i gjithë këtij eventi politik për kohën. Impakti ishte ndier edhe në Beograd ku pati reagime të ashpra të qarqeve politike dhe intelektuale serbe dhe nacionaliste, të cilat kishin reaguar në tubime të mbajtura nga studentët e Universitetit të Beogradit në gushtin dhe shtatorin e vitit 1968 në të njëjtën kohë.²⁰

Në anën tjetër intelektualët kosovarë filluan të mbështesin edhe më zëshëm kërkesën e Kosovës për vetëvendosje. Kështu, duke trajtuar këto problematika, historiani Ali Hadri deklaroi se “duke shfrytëzuar të drejtën për vetëvendosje, popujt e Kosovës ishin element kreativ në krijimin e Jugosllavisë së re”. Kurse Gazmend Zajmi theksoi në gazetën “Rilindja” se “Kombësisë si kolektivitet i takon kjo e drejtë siç i takon edhe kombit”. Fehmi Agani bëri të ditur se “duhet përkrahur të gjitha kërkesat që janë

¹⁸ Petrit Imami, *Serbët dhe shqiptarët*, Vëllimi III, Beograd, 2017, 60.

¹⁹ Rilindja, 19 gusht 1968, 1-2.

²⁰ Branko Petranovic, *Istoriја Jugoslavije 1918-1970*, Beograd, 1980, 572.

prezantuar si kërkesa të shumicës dërrmuese të popullsisë”.

Kurse më radikali në këtë aspekt ishte Rrezak Shala, i cili në gusht 1968 në aktivin e komunistëve të qytetit të Gjakovës si prokuror krahinor ngulmonte se “*Republika e Kosovës është imperativ i Kosovës dhe nga ajo e drejtë nuk duhet hequr dorë*”.²¹ Të gjitha këto diskutime do të fashiteshin pas një periudhe njëmuje nga organet e partisë së Kosovës të udhëhequra nga Fadil Hoxha. Në shtator të 1968, Fadil Hoxha pati një takim me Titon dhe udhëheqësit tjerë jugosllavë, si Kardeli e Bakariqi. Premtimet e Titos kishin qenë të qarta: Kosova do të përfiton më shumë në të drejtat e saja për vendimarrje, flamurin kombëtar etj.²² Pikërisht Fadil Hoxha, kryetar i Komisionit për Ndryshime Kushtetuese, pranoi se nga kjo tërheqje e udhëheqjes kosovare kishte bërë fakti se në takimin e kosovarëve me Titon dhe Kardelin ishin dakorduar që kjo çështje të lihet për më vonë, sepse reaksioni serb ishte i madh.

Në fund të kësaj odiseje pati një pozicion të detyruar të cilin do ta shtjellon Fadil Hoxha para Kuvendit të Kosovës me fjalët “nuk do të thotë se nuk mund të shtrohet çështja e Republikës..., por duhet të vlerësojmë se çka është reale, vërtet reale dhe e mundshme në këtë drejtim të afirmimit të autonomisë, që do të thotë esenca të arrihet dhe nga ana tjetër të kuptohet se çka është dëshirë”.²³ Sipas legatës shqiptare në Beograd, ndodhën kthesa të mëdha në muajin shtator të politikës kosovare karshi propozimit dhe kërkesës për Republikë. Fadil Hoxha hyri në polemikë me Rrezak Shalën ndaj të cilit edhe morri masa duke iniciuar shkarkimin e tij nga prokurori i Kosovës dhe duke ia mundësuar që të doktorojë në Zagreb. Në fund shohim se Rrezak Shala ishte i revoltuar nga këto ngjarje dhe shprehte indinjatë ndaj liderëve udhëheqës së Lidhjes Komuniste të Kosovës duke thënë se “*Veli Deva dhe Fadil Hoxha po tërhiqen nga kërkesat legjitime*”.²⁴

Intelektualët kosovarë ishin të pakët që folën hapur mbi këtë fenomen që deri atëherë as që e kishte quar dikush ndërmend ta përmendte. Sakrifica e këtyre profesorëve nuk ishte e vogël në dobi të çështjes kombëtare. Të drejtat e popullsisë shqiptare po mbroheshin tanimë me zë kumbues dhe kjo kishte një vlerë të jashtëzakonshme. Ndër njerëzit që la mbresa të mëdha ishte edhe përpjekja e Rrezak Shalës, prokuror, i cili ishte në pozitë mjaft

²¹ Jusuf Buxhovi, *Kosova 3*, Prishtinë, 2015, 339.

²² Jusuf Buxhovi, *Kthesa historike - shteti paralel dhe rezistenca e armatosur*, Prishtinë, 2009, 104.

²³ Buxhovi, *Kthesa historike*, 104.

²⁴ AMPJ, Dosja 411, 1969, 5-9. (Cituar sipas Esat Myfarit, *Kosova dhe Enver Hoxha përmes dokumenteve arkivore të pabotueme deri më sot*, Tiranë, 2016, 73-74.)

delikate në kompetencat që ushtronte. Rrjedha e ngjarjeve bëri që ai të humbiste shumë privilegje si humbja e punës, vetëm e vetëm pse situata doli nga kontrolli kur politika e LKJ-së në krye me Titon nuk favorizoi një status të Republikës për kosovarët. Profesorët e tjerë nuk humbën asgjë madje as punën e tyre. Fadil Hoxha si figurë politike kryesore, për një periudhë të shkurtër hyri në zemrën e popullit për guximin e tij.

Lidhja Komuniste nuk bënte përjashtim nga vendimet që merreshin në organet e Lidhjes Komuniste të Jugosllavisë. Vendimet që i mori Tito, u pranuan një zëri në tërë elitën politike kosovare. Udhëheqja shqiptare nuk kishte besim te iniciuesit e Republikës së Kosovës dhe e konsideronin këtë alternativë të parakohshme, të hedhur nga reaksioni ose elementë të tjerë në republikat e ish-Jugosllavisë. Arsyeja kryesore ishte frika se mos një republikë e tillë mund të përdorej nga Titoja kundër Shqipërisë komuniste-staliniste dhe për rrjedhojë do të çonte deri në rrëzimin e vet udhëheqjes shqiptare dhe të përmbysjes së regjimit në Shqipëri. Por, në të njëjtën kohë ata shprehin dhe mosbesimin ndaj atyre që u prinin proceseve, të cilët me sa duket nuk ishin nën kontrollin e saj.

Ndërrimi i kursit brenda një periudhe të shkurtër kohore ishte interesant por edhe dëshpërues, sepse fundi nuk u realizua me sukses, atë që e priste populli kosovar. Rruga legale u pamundësua të vazhdohej më tej edhe nga shtatori 1968 kërkesa për Republikën e Kosovës ishte mbyllur përgjithmonë. Duket se kjo i konvenonte edhe Tiranës zyrtare. Udhëheqja e shtetit shqiptar donte ta zgjidhte problemin shqiptar brenda skemave të ideologjisë marksiste-leniniste, sepse përndryshe nacionalizmi në Kosovë do të bëhej minues edhe për Tiranën. Nacionalizmi shqiptar në Kosovë dhe internacionalizmi i PPSH-së nuk mund të harmonizoheshin me njëri-tjetrin. Zhvillimi i këtyre demonstratave dhe situata që i parapriu atyre përkonin me një gjendje të acaruar për Shqipërinë e cila veçohet me një politikë jo balancuese në sferën e marrëdhënieve ndërkombëtare.²⁵

Të gjitha këto zhvillime politike të krerëve kosovarë dhe inteligjencies së Kosovës nuk do të kënaqnin popullit shqiptar. Pas një periudhe tremujore vlimet politike do të kishin rrjedhën e vet. Ndikimi i lëvizjeve që kishin nisur në Evropë dhe Jugosllavi do të prekte edhe Kosovën, por këtë në rrafshin kombëtar, duke kërkuar të drejta legjitime. Demonstratat e para filluan më 6 tetor në Prizren në organizim të të rinjve etj., në të njëjtën kohë në Pejë nga nxënësit e Shkollës Normale “Ali Kelmendi”, ku u hodhën parulla për flamurin dhe Universitetin e Kosovës dhe mbi të gjitha Kosovën

²⁵ Sylva, *Qëndrimi i Shqipërisë*, 289.

Republikë.²⁶ Demonstrata në qytete të vogla u mbajtën edhe në Suharekë, e Gjilan, më 27 nëntor. Gjithashtu në Podujevë pati në të njëjtën ditë demonstratë me organizatorë. Këto manifestime do të arrinin kulmin e tyre më 27 nëntor 1968 në Prishtinë. Në gjithë synimet e veta këto demonstrata ishin të orientuara me kërkesat, si: “Kosova Republikë”, “Duam Republikë”, etj. Në të gjitha demonstratat që u organizuan në Kosovë pati burgosje të shumta nga gjykatat.²⁷ Shumë serbë përmes letrave që ia shkruan “Rilindjes” akuzuan Shqipërinë se po ndërhynte në punët e brendshme të Jugosllavisë. Marko Nikeziqi në diskutimin e tij që mbajti para aktivitet politik të Serbisë, duke akuzuar Shqipërinë, ndër të tjera tha: “Liberalizimi ynë nuk do të thotë se do të bëjmë lëshime në llogari të integritetit të Jugosllavisë”. Edhe udhëheqësit kosovarë, si: Fadil Hoxha, Xhavit Nimani, Ali Shukriu e Veli Deva, gjatë diskutimeve të tyre kishin theksuar se “demonstratat në Kosovë qenë të influencuara nga propaganda e Tiranës”. Po ashtu, Komiteti Krahinor i Lidhjes Komuniste të Kosovës demonstratat i quajti të organizuara nga nacionalistët e irredentistët shqiptarë të nxitura e të influencuara nga jashtë me pikësynim Shqipërinë. Ata nxorën edhe një deklaratë ku dënoheshin demonstratat dhe cilësoheshin si të shkaktuara nga elementë “shovinistë, antijugosllavë” dhe të “drejtuar kundër rendit në Jugosllavi, kundër Kushtetutës dhe vetadministrimit”.

Në qarqet shtetërore jugosllave dhe serbe ekzistonte frika e influencës gjithmonë në rritje të Shqipërisë te shqiptarët në Jugosllavi.²⁸ Pjesëmarrësit e mbledhjes së jashtëzakonshme në Komitetin Krahinor s’i mbajtën qëndrime të ashpra. Duhet veçuar edhe deklaratimet e Ismajl Bajrës i cili ndër të tjera tha: “*Nacionalistët nga kombësia shqiptare përpiqen që aktivitetin e tyre ta paraqesin si përpjekje për realizimin e të drejtave të kombësisë shqiptare në emër të klasës punëtore, dhe inteligjencies shqiptare. Sipas Bajrës nacionalistët e këtillë i shprehën interesat e tyre, si egoiste dhe nacionaliste*”. Kurse vulën kryesore të qëndrimeve ndaj demonstratave e dha Fadil Hoxha i cili theksoi: “*Nuk do të lejojmë që në asnjë mënyrë të futet krimbi i mosbesimit mes shqiptarëve dhe serbëve. Këtë kurrë nuk do ta lejojmë po që se ka nevojë edhe gjakun do ta derdhim*”.²⁹ Në mbledhje u sulmua edhe bashkëpunimi ndërmjet Kosovës dhe Shqipërisë. Raportet e ndërsjella u vunë në goditje të forta të lidërshpit të Kosovës.

²⁶ Zymer Neziri, *Isa Demaj- jeta dhe veprimtaria atdhetare*, Prishtinë, 2000, 112.

²⁷ Selatin Novosella, *Demonstratat e gjashtëdhjetetës I*, Prishtinë, 2008, 116.

²⁸ Sylja, *Shteti shqiptar*, 212-214.

²⁹ Qerim Lita, *Problemi shqiptar në RS të Maqedonisë, 1966-1974*, Logos, Shkup, 2021, 224.

Mbledhja në fjalë solli konkluzione përmes së cilave u kërkua “luftë e vendosur e konsekuente” kundër organizatorëve dhe “platformës së tyre nacionaliste”.³⁰ U burgosën krerët e të gjitha këtyre manifestimeve. Pos këtyre masave u vendos një kontroll i rreptë edhe mbi revistën “Fjala”, e cila botoi shkrime të autorëve shqiptarë të Rilindjes Kombëtare Shqiptare në faqet e saj gjatë vitit 1968. Po ashtu u vendos të shkarkohej edhe Ali Sutaj nga posti i kryeredaktorit të revistës, sepse dyshohej për nacionalizëm të pastër.³¹ Dënimet preknin edhe anëtarët e thjeshtë të Lidhjes Komuniste të Kosovës, ku 2 anëtarë nga kombësia shqiptare u përjashtuan me motivacionin se nuk kishin rënë dakord me vlerësimin e demonstratave. Gjithashtu u përjashtuan 8 anëtarë të LK-së për pjesëmarrje në demonstratë. Informacionet që legata shqiptare i posedonte thuhej se u pushuan nga puna 9 persona.³²

Jehona e demonstratave të vitit 1968 mbeti shumë e madhe, sepse për herë të parë ndërgjegjja kombëtare ishte ngritur pas LDB-së. Një nga arsyt kryesore pse Kosova u bë me të drejta më të mëdha në kompetencat ekzekutive në formën e vendimmarrjen ishin këto manifestime të rëndësishme, ku shprehej revolta e përgjithshme popullore për të drejta më të mëdha në kuadër të RSFJ-së. Megjithatë, në procesin e ri të gjendjes kur edhe ndryshoi kursi i lëvizjes së shqiptarëve në Kosovë më 1968, nuk ndryshoi edhe aq qëndrimi i Shqipërisë për zgjidhje të çështjes së saj, me gjithë veprimtarinë e bujshme në drejtim të Kosovës. Tirana zyrtare kishte marrë menjëherë informacionet e para mbi rrjedhën e demonstratave në Kosovë.

Dokumentet e botuara të proveniencës shqiptare të cilat i ka publikuar studiuesi Sabit Syla, shpalosin më së miri këto informacione të analizuar nga Ministria e Jashtme shqiptare për rrjedhën e ngjarjeve në Kosovë. Gjithnjë sipas dokumentit të emërtuar “*Buletini*” nr.23 dhe 24 mbi demonstratat në Kosovë”, thekson se demonstratat janë rezultat i luftës që bën inteligjencia shqiptare për të fituar më shumë të drejta dhe sigurimin e vetëvendosjes së Kosovës; demonstratat kishin karakter paqësor por u bënë të përgjakshme; organizatorët nuk janë të formuar ideologjikisht dhe nuk manovruan në mënyrën e parashtrimit të kërkesave; demonstratat shkaktuan shqetësim në klikën e Titos etj.³³ Këto lajme që kishte në dispozicion

³⁰ Po aty, 225.

³¹ Sabit Syla, Jakup Krasniqi, Nuri Bexheti, *Kosova në arkivat e shtetit shqiptar, 1950-1969*, Instituti i Historisë - Prishtinë, Prishtinë, 2019, 313.

³² Po aty, 324.

³³ Po aty, 322.

Shqipëria, përmes kanaleve të saj ishin të themi informacionet e para mbi gjendjen në Kosovë.

Megjithatë, për të parë më mirë qëndrimet e shtetit shqiptar është mirë të ndalemi në analizimin me kujdes të vlerësimeve të krerëve dhe institucioneve të shtetit shqiptar mbi këto zhvillime tejet të rëndësishme. Tirana zyrtare nuk i kaloi kufijtë e legalitetit dhe nuk u angazhua me veprimtari konkrete subversive, ndonëse do të akuzohet nga udhëheqja e Jugosllavisë në krye me Titon për ndërhyrje në punët e brendshme të saj. Mbrojtja e çështjes shqiptare iu nënshtroa moduleve marksiste-leniniste dhe ideologjisë komuniste. Në këndvështrimin e Tiranës, kërkesa për Republikë barte shumë rreziqe. Fqinja veriore e Shqipërisë, Jugosllavia, ishte një vend revizionist dhe popullsia shqiptare nën juridiksionin e saj mund të manipulohej. Dokumentet arkivore të pabotuara e të shikuara me kujdes nga Ministria e Jashtme e Shqipërisë, na japin një pasqyrë të efektit të këtyre demonstratave në Kosovë. Diplomacia shqiptare u gjallërua nga nëntori 1968 me qëndrimet e saja politike. Në këtë informacion të lëshuar nga ministri i Jashtëm shqiptar, Nesti Nase,³⁴ thuhet se: *“Interesi ynë dhe i vëllezërve kosovar e donë që situata në Kosovë të mos ashpërsohet, që demonstratat të mos dramatizohen”*.³⁵ Shqipëria doli me disa qëndrime kryesisht në shtypin e kohës lidhur me qëndrimet mbi Kosovën. Në nëntor 1968, u botuan artikuj në “Zëri i popullit”, si: “Mohimet e fakteve dhe shtrembërimet e historisë nuk mund të fshijnë tradhtinë titiste”, “Shqiptarët e Kosovës dhe flamuri kombëtar”, qenë shkrime të cilat patën vlerën e tyre në Kosovë.³⁶

Shqipëria zyrtarisht nuk i mbështeti demonstratat dhe kërkesën Kosova Republikë. Demonstratat e vitit 1968 u vlerësuan nga udhëheqësit komunistë kosovarë si armiqësore e të propaganduara nga Tirana zyrtare.³⁷ Më 5 dhjetor 1968, Enver Hoxha ofron më shumë informacion se si u vlerësuan nga shteti shqiptar këto demonstrata. Ai fillimisht thotë se “më 27 nëntor në Prishtinë dhe në shumë qytete të Kosovës u zhvilluan demonstratat e rinisë studentore”, për të vazhduar më tutje se “sipas njoftimeve zyrtare pati një të vrarë dhe shumë të plagosur nga njerëzit e UDB-së që sulmuan demonstruesit”.³⁸ Enver Hoxha vazhdoi të mbaj vijën

³⁴ Nesti Nase (1922-1995). Diplomat, ministër i Jashtëm i Shqipërisë, 1966-1982.

³⁵ Myftari, *Kosova dhe Enver Hoxha*, 83-84.

³⁶ “Zëri i popullit”, 24.11.1968, 4. (Cituar sipas Sabit Syla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës, 1939-1981*, Instituti i Historisë - Prishtinë, Prishtinë, 2017, 224-225).

³⁷ Syla, *Shteti shqiptar*, 225.

³⁸ AQSH, Fondi: 10, Viti 1968, Dosja: 238, 1-2.

se *“ky parim nuk na pengon të ngremë zërin në mbrojtje të drejtave të popullsisë shqiptare në Jugosllavi”*.

Në të gjitha këto qëndrime të lartpërmendura Shqipëria nuk kishte kurajën që të dilte për Kosovën Republikë, por e mbështeste të drejtën e kosovarëve për më shumë të drejta në kuadër të Jugosllavisë. Është me rëndësi se qëndrimet e saj ishin në koherencë të plotë me ato të liderëve kosovarë të cilët u pajtuan më herët me këto qëndrime të bëra nga Tito dhe klika e tij në LKJ. Këto synime të Shqipërisë, do të ishin të njëjta për Kosovën deri më 1981, kur Tirana zyrtare do të ndryshonte kursin e saj në rrafshin diplomatik. Ai shprehej ndër të tjera se *“natyrisht ne nuk kemi as gishtin më të vogël në këto demonstrata, ne nuk zhvilluam asnjë punë agenturore dhe subversive as në Jugosllavi, as në Kosovë”*. Hedhjen e parullave lideri komunist Hoxha, ia dedikoi provokuesve të futur në radhët e demonstruesve që duan t’i japin ngjyrë tjetër demonstratave. Në fund ai shfaq hapur mendimin dhe qëndrimin e tij për Kosovën si një çështje e të drejtave nacionale.³⁹

Jehona e demonstratave të vitit 1968 ishte e madhe edhe në Jugosllavi dhe kjo reflektoi që të ketë një qëndrim të Titos në Kongresin e 9 të LKJ-së, që u bë pas 5 muajve në Beograd. Tito reflektoi në tri drejtime: duhej përshpejtuar ndryshimet kushtetuese, të zhvillohet në aspektin e kompetencave vendimmarrëse Krahina Socialiste e Kosovës, shqiptarët duhet ta kenë flamurin, por flamuri duhet të jetë në pajtim me sovranitetin dhe integritetin e Jugosllavisë.⁴⁰ Gjatë kësaj periudhe Legata shqiptare në Beograd kishte pranuar një kërkesë nga grupi patriotik i Kosovës, për mbështetje nga shteti shqiptar, për vazhdimin e luftës për çlirimin e Kosovës. Ministria e Jashtme e Shqipërisë i dërgoi një letër Legatës shqiptare në Beograd se *“shokët e përfaqësisë nuk kanë të drejtë apriori t’u besojnë kosovarëve, prandaj atyre duhet t’u jepet porosi të jenë vigjilent ndaj atyre që ngrenë të tilla kërkesa, dhe se problemin e Kosovës nuk e ndajmë nga zgjidhja e problemit të përgjithshëm të Jugosllavisë”*.⁴¹ Në vazhdim, Ministria e Jashtme në udhëzimet e saja theksonte se *“qëndrimi ynë ndaj Jugosllavisë nuk ka ndryshuar dhe se ne këshillojmë kosovarët që të luftojnë për të fituar të drejta në të gjitha drejtimet duke synuar që të*

³⁹ Et’hem Çeku, *Kosova në sfondin e diplomacisë së Jugosllavisë dhe të Shqipërisë, 1945-1981*, Prishtinë, 2009, 179.

⁴⁰ *Deveti Kongres SKJ*, Beograd, 1969, 86-87.

⁴¹ AQSH, Viti 1968, Dosja : b/7-2/b, nr.360, 1-2. (Çeku, *Kosova në sfondin*, 179).

*arrijnë të gëzojnë po ato të drejta që i gëzojnë edhe kombësitë e tjera në Jugosllavi”.*⁴²

Grupet patriotike si forma të organizimit ilegal vepronin jashtë vendit në forma të ndryshme. Duke menduar se Shqipëria i mbështet ato, disa herë shtrinë dorën te Legatat shqiptare si në Beograd e gjetiu, në mënyrë që të koordinohen punët rreth zgjidhjes së statusit të Kosovës. Por, shteti shqiptar mendonte se ishte akoma herët kur duhej të mbështeste grupet ilegale që kishin orientime të tjera në luftën për çlirim kombëtar, ose mënyrën se si Kosova të bëhej republikë. Këto drejtime shihen qartë në “Buletinin” nr. 23, të hartuar nga Ministria e Punëve të Jashtme e Shqipërisë, përmes së cilit nënvizohej që të ndiqeshin me kujdes dhe pa bujë, por në mënyrë aktive zhvillimet e situatës në Kosovë; të bëhej kujdes që elementi patriot kosovar të mos binte në provokacionet e sigurimit shtetëror serb; t’u bëheshin të qarta kosovarëve qëndrimi dhe politika e PPSH-së dhe e Qeverisë së Shqipërisë ndaj Jugosllavisë në përgjithësi dhe ndaj Kosovës në veçanti; së fundi, që të shfrytëzoheshin të gjitha format e kanalet, qoftë edhe nëpërmjet bisedave me diplomatë jugosllavë, për t’ua bërë të ditur se Shqipëria nuk ndërhynte në punët e brendshme të Jugosllavisë, por thjesht ajo po kujdesej për të mbrojtur të drejtat e shqiptarëve në Jugosllavi. Kjo gjë theksohej me qëllim që organet jugosllave të mos hidhen në reprezalje e në masa të ndryshme kundër kosovarëve dhe të drejtave të tyre nacionale, por të shfrytëzoheshin me maturi dispozitat e Kushtetutës jugosllave.⁴³ Me pak fjalë, Shqipëria ishte shumë e kujdesshme të mos dilte jashtë orbitës së saj të politikës së jashtme karshi Jugosllavisë dhe Kosovës brenda RSFJ-së.⁴⁴

Konferenca e dytë e studimeve albanologjike në Tiranë, 12-17 janar 1968

Në kohën kur në Evropë kishte filluar Detanta dhe tensioni midis Lindjes dhe Perëndimit ishte ulur, udhëheqësit shqiptarë u përpoqën të shfrytëzojnë këtë moment për të shtrirë ndikimin e tyre në Kosovë. Në rrethanat e krijuara, kur edhe në Jugosllavi Federata po u lëshonte republikave dhe krahinave autonome disa nga kompetencat e saj, rruga më e mirë shihej nëpërmjet zhvillimit të shkencës dhe kulturës kombëtare në Kosovë. Disa nga arsyet pse marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave u

⁴² Çeku, *Kosova në sfondin*, 181.

⁴³ Po aty, 181.

⁴⁴ Sabit Sylaj, “Qëndrimi i Shqipërisë ndaj demonstratave në Kosovë më 1968”, *Studime historike* nr. 3/4, 2012, 283-289.

përmirësuan ishin me sa vijon: Shqipëria ishte ndarë nga BRSS dhe po përgatitej për izolim, përdorimi i elementëve të identitetit kombëtar, pozita gjeografike dhe gjeostrategjike e dy vendeve, partneriteti ekonomik që kishte filluar nga 1966 ndërmjet firmave të tregtisë së jashtme nga dy vendet. Për Shqipërinë ishte një mundësi e mirë për të ndihmuar shqiptarët e Kosovës. Kurse për Jugosllavinë kjo kishte të bënte me ruajtjen e integritetit territorial.⁴⁵ Duke u nisur nga zhvillimet e jashtme ndërkombëtare dhe ato të brendshme ndërmjet dy vendeve, lindi një rrezik i ri, e ai ishte Bashkimi Sovjetik i cili kishte pushtuar Çekosllovakinë dhe në këtë mënyrë veçanërisht Shqipëria e shihte veten të rrezikuar nga BRSS.

Në vështrimin e historianit Skënder Lutfiu, ai vëren disa arsye pse Jugosllavia u bëri lëshime shqiptarëve të Kosovës dhe viseve të tjera në këtë periudhë me sa vijon: 1. për të balancuar fuqinë e kroatëve në dëm të serbëve, sepse sa më të fortë shqiptarët aq më të dobët do të mbesin serbët; 2. për t'i thënë botës se ju jep të drejta pakicave kombëtare; 3. për të pasur një fqinjësi të mirë në Ballkan ngase ishte e interesuar për një gjë të tillë duke pasur parasysh rrethanat politike të kohës.⁴⁶

Pikërisht me zhvillimin e proceseve të reja në Kosovë, përkonte edhe 500-vjetori i vdekjes së Skënderbeut, të cilin Shqipëria e kishte injoruar deri atëherë. Tirana do ta kujtonte heroin me evenimente të rëndësishme shkencore e kulturore. Populli shqiptar i Kosovës e sidomos rinia e saj priste të shijonte këto organizime si ngadhënjim mbi shtypjen e deridjeshme serbe edhe gjithashtu si pikëtakim kombëtar me shtetin shqiptar. Në fund të vitit 1967 Komiteti për Marrëdhëniet Kulturore me Botën e Jashtme të Shqipërisë me nënshkrimin e Misto Treskës, dërgoi një telegram i dërguar Kuvendit të Kosovës, ku ftoi një delegacion të shqiptarëve të Jugosllavisë të bashkohej në festimin e 500-vjetorit të vdekjes së Gjergj Kastrioti-Skënderbeut në Shqipëri. Qysh në fillim pati debat, sepse Tirana kërkoi që në delegacion të mos ishte ndonjë serb ose turk dhe kjo i binte që kremtimi ishte ekskluziv vetëm për shqiptarët. Pas pranimit të këtij telegrami, Fadil Hoxha iu përgjigj këtij telegrami në fjalë.⁴⁷ Ai *“vlerësonte rolin e Skënderbeut si një personalitet historik, rëndësia e të cilit shkonte përtej kufijve kombëtarë të shqiptarëve, sepse ai luftoi kundër pushtuesve osmanë për të mbrojtur lirinë e kombit shqiptar”*. Për këtë arsye

⁴⁵ Skënder Lutfiu, “Roli i Kosovës në marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave gjatë viteve ‘70”, *Vjetari*, nr.50, Prishtinë, 2014, 450.

⁴⁶ Po aty, 456.

⁴⁷ Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme të Shqipërisë (më tej: AMPJ), viti 1968, Dosja 17/1, 18.

ishte planifikuar të festohej së bashku. Për më tepër, Fadil Hoxha informoi se ky jubile do të mbahej jo vetëm në Kosovë, por edhe në Maqedoni dhe Mal të Zi ku jetonin shqiptarët. Ai shprehu gatishmërinë e Kuvendit të Kosovës për të dërguar një delegacion në Tiranë (janar 1968) i cili do të ishte *“një ngjashmëri e popullsisë së Kosovës”*.⁴⁸ Në këtë kontekst ai ftoi një delegacion nga Shqipëria për të marrë pjesë në festimin historik të Skënderbeut në Prishtinë, në maj 1968.

Marrëdhëniet midis Jugosllavisë dhe Shqipërisë, natyrisht nuk ishin të një rëndësie të madhe dhe në telegramin Fadil Hoxha dha sigurinë se *“delegacioni shqiptar do të ishte vërtet i mirëpritur dhe i respektuar plotësisht”*.⁴⁹ Në këtë konferencë ishin të ftuar Mark Krasniqi-gjeograf, dhe dekan i Fakultetit Ekonomik, Syrja Pupovci-docent në Fakultetin Juridik, Fehmi Agani-drejtor i Institutit Albanologjik, Zef Mirdita-asistent i historisë në Fakultetin Filozofik, Anton Çeta-bashkëpunëtor shkencor i Institutit Albanologjik.⁵⁰ Në librin me kujtime, prof. Mark Krasniqi, ka fiksuar disa momente nga vizita e grupit kosovar dhe takimi i tyre me udhëheqjen e Shqipërisë në qytetin e Krujës. Ai thekson ndër të tjera *“para se të niseshim na ftuan në Këshillin Krahinor për të na dhënë udhëzime me rastin e qëndrimit në Shqipëri. Na pritën Fadil Hoxha, Ilia Vakiqi dhe Kadri Reufi, funksionarë të lartë partiakë në Lidhjes Komuniste të Kosovës. Ata na thanë se duhet të kemi kujdes nëse flitet diçka kundër Titos, Partisë Komuniste dhe Jugosllavisë dhe delegacioni kosovar e ka për detyrë të protestojë aty për aty. Fadil Hoxha madje sipas prof. Markut ju tha se nëse ndodh kjo, atëherë ata duhet të protestonin me zhurmë, dhe ta braktisnin mbledhjen”*.

Për të parë tablonë e takimit të profesorëve kosovarë me Enver Hoxhën dhe kabinetin me ministra të qeverisë Shehu, është mirë të shohim tablonë e takimit. Sipas prof. Mark Krasniqit *“asnjëri nga delegacioni ynë nuk bisedoj pos tij (Markut), i cili theksoi se ne jemi mysafir të Universitetit të Tiranës dhe çdo sukses i Shqipërisë është krenaria jonë në Kosovë. Ne urojmë që të normalizohen marrëdhëniet me Jugosllavinë në planin politik. Enver Hoxha në fjalimin e tij që bëri para profesorëve kosovarë në Krujë, në janar të vitit 1968, iu premtoi atyre bursa dhe libra”*.⁵¹ Midis tjerash Enver Hoxha, theksoi *“se ne jemi bijtë e një nëne dhe babe, dhe se gëzohemi që ju*

⁴⁸ Arkivi Qendror Shqiptar (më tej: AQSH), viti 1968, Fondi 511, Dosja 30, 30.

⁴⁹ Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës (më tej: ASHAK), Fondi: Sekretariati Krahinor për Marrëdhënie me Botën e Jashtme, Informata dhe të ndryshme, 1962-1984, 4.

⁵⁰ Rilindja, 09.01.1968, 10.

⁵¹ Syla, *Shteti shqiptar*, 220.

të fitoni sa më shumë të drejta dhe që ju kemi midis nesh". Në fund të rrëfimit informohemi nga prof. Mark Krasniqi se delegacioni kosovar pasi u kthye në Tiranë, vrapoi në Ambasadën jugosllave, për të rrëfyer "takimin shqiptaro-shqiptar".⁵²

Objektivi kryesor nga dy vendet ishte përmbushur dhe afrimi i Kosovës me Shqipërinë tashmë në aspektin kulturor dhe shkencor ishte i prekshëm. Kronika e ngjarjeve na ofron të dhëna për evenimentet që kishin ndodhur në janarin e vitit 1968 në Tiranë. Kështu u bë përurimi solemn i statujës së Skënderbeut, i cili u zhvillua në qendër të Tiranës. Fjalën kryesore e mbajti prof. Aleks Buda i cili referoi kumtesën "Gjergj Kastrioti-Skënderbeu dhe epoka e tij".⁵³ Në këtë Konferencë shkencore, u lexuan edhe studimet e punonjësve shkencorë nga Kosova: Mark Kranqi "Lufta kundër feudalizmit në poezinë tradicionale të shqiptarëve", Syrja Pupovci "Kanuni i Lekë Dukagjinit". Synimet e shqiptarëve të Kosovës të udhëhequra nga Fadil Hoxha si politikani kryesor kosovar, ishin që Kosova të kishte një derë afrimi me Shqipërinë. Ai me kujdes përzgjedhi elitën e profesorëve kosovarë të cilët ishin inkuadruar në kuadër të fakulteteve të Prishtinës që vepronin nga viti 1960 në suaza të Universitetit të Beogradit.

Kujdesi i profesorëve kosovarë në prononcimet e tyre mbi situatën politike ishte vërejtur që në fillim. Këta kuadro kosovarë në rrafshin shkencor patën një prezantim tejet të mirë, edhe pse përvoja e tyre nuk ishte e madhe. Krahës me profesorët më në zë shqiptarë, ata mbrojtën tezat e tyre në këtë konferencë mbi tema të ndryshme të historisë, jurisprudence shqiptare në shekujt e mesjetës. Profesorët kosovarë, patën mundësinë e mirë që të njiheshin edhe me eksperiencën e pedagogëve shqiptarë, të cilët kishin një përvojë më të madhe, sepse arsimit i lartë atje ishte ngritur shumë më herët, por edhe përvoja e tyre e fituar në vende të ndryshme, si: Austria, Bashkimi Sovjetik etj., do të ishin një përvojë tejet solide për profesorët kosovarë. Ecura e mirë në zhvillimet akademike e shkencore po shënonte një fillim të mbarë në rrafshin kombëtar në këto sfera ndërmjet dy vendeve. Kosova kishte një interes shumë më të madh për fillimin e këtyre marrëdhënieve, edhe për shkak të shtypjes së madhe nga serbët, por edhe sepse vetëdija kombëtare kishte mbetur e lartë gjithmonë sidomos pas vitit 1948, kur kufijtë u mbyllën për dy vendet. Enver Hoxha ishte i interesuar që ta vazhdonte këtë marrëdhënie dhe duke dhënë sinjale të qarta se në maj të vitit 1968 do të dërgonte një ekip të kryesuar nga një zyrtar me origjinë nga Kosova, prof. Bujar Hoxha.

⁵² Mark Krasniqi, *Kujtime e përjetime*, Pejë, 2012, 300-301.

⁵³ Rilindja, 11.02.1968, 13.

Simpoziumi për 500-vjetorin e Skënderbeut në Prishtinë - maj 1968 dhe efektet e tij

Nga mesi i vitit 1968 marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave u normalizuan dukshëm dhe u arrit një klimë më e favorshme ndërmjet dy vendeve. Pas një korrespondence disamujore midis strukturave të Kosovës dhe asaj shqiptare nga një delegacion profesorësh të Universitetit të Tiranës për të marrë pjesë në Simpoziumin shkencor për 500-vjetorin e vdekjes së Skënderbeut, të përbërë nga prof. Aleks Buda, prof. Ndreçi Plasari, prof. Bujar Hoxha, prof. Dhorka Dhamo, prof. Thoma Murzaku, prof. Mediha Shuteriqi arriti në Kosovë, më 8 maj 1968. Autoritetet politike kosovare kishin mundësuar edhe ndihmuar thellë institucionet shkencore të Kosovës në mënyrë që çdo gjë të ishte madhështore. Elita politike kosovare kishte edhe arsye të dukej më mirë para popullit, sepse në të kaluarën nuk kishte mundur të vepronte lirshëm në dobi të interesave kombëtare. Brenda të gjitha mundësive të krijuara nga rrethanat e kohës, mbajtja e këtij simpoziumi ishte një afrim kombëtar me vëllezërit shqiptarë. Kurse për të pasqyruar sa më objektivisht qëndrimin e delegacionit shqiptar në Kosova, kemi edhe shënime nga delegacioni shqiptar.

Ndjenjën e veçantë të pritjes e dëshmon dhe bija e prof. Aleks Budës, Tatjana Haxhimihali në kujtimet që i botoi në shenjë të babait të saj, prof. Aleks Budës. Me sa shohim në këto shënime me vlerë, delegacioni i profesorëve nga Universiteti i Tiranës u prit në Prishtinë me dashuri dhe ngrohtësi të jashtëzakonshme. Ishin ndjenja të forta patriotike që identifikohen me Shqipërinë. Kjo dëshmon qartë se një numër i madh i qytetarëve, intelektualë, studentë, dëshironin të takoheshin me anëtarët e delegacionit.⁵⁴ Organizatori i simpoziумit ishte Instituti Albanologjik i Prishtinës dhe Enti i Historisë së Kosovës. Simpoziumi shkencor filloi në prani të kryetarit të Kuvendit, Fadil Hoxha, Veli Deva-kryetar i Komitetit Krahinor të LK-së, Ilija Vaki-kryetar i Këshillit Ekzekutiv dhe Idriz Ajeti-kryetar i Simpoziумit të Këshillit Shkencor.

Në këtë eveniment ndodhën edhe incidente që lidhen edhe me politikën përgjithësisht. Shoqëruesit e delegacionit shqiptar u morën edhe me shpërndarjen ilegalisht të fotografive të Enver Hoxhës, kartolinave me panorama nga Shqipëria etj. Duke e parë situatën se sa e ndjeshme ishte në popull, njerëzit e delegacionit shqiptar donin edhe ta provonin ndjenjën e dashurisë së kosovarëve ndaj shtetit shqiptar. Delegacioni i profesorëve nga Universiteti i Tiranës u pritë në Prishtinë me dashuri dhe ngrohtësi të

⁵⁴ Tatjana Haxhimihali, *Aleks Buda-kujtime* 2, Tiranë, 242-259.

jashtëzakonshme. Ishin ndjenja të forta patriotike që identifikohen me Shqipërinë. Kjo qartë dëshmon një numër të madh të qytetarëve, studentë, intelektualë, studentë që dëshironin të takoheshin me anëtarët e delegacionit.⁵⁵ Të ngazëllyer nga pritja, në Rugovë u bë një pritje madhështore sidomos për prof. Aleks Budën, sikur të ishte prijësi i tyre shpirtëror. Gjatë kësaj periudhe, serbët në muret e fakulteteve dhe konvikteve të Prishtinës shkruan parulla si “Kosova është e serbëve”, “Serbë bashkohuni sepse jemi në rrezik”, “Gjuha shqipe nuk ka vend në Kosovë” etj.⁵⁶ Se sa ndikoi negativisht te serbët ky “bashkim” i shqiptarëve në këtë kohë, dëshmojnë edhe veprimet e nxitura të tyre në dëm të organizimeve të përbashkëta “shqiptaro-shqiptare”. Serbia me instrumentet e saj sidomos me ato të Sigurimit Shtetëror, organizoi veprime që donin ta prishnin edhe madhështinë e këtij manifestimi gjithëkombëtar. Por me vendosmëri të madhe asgjë nuk shkoi keq, dhe situata mbeti nën kontroll gjatë ditëve që ishte delegacioni shqiptar.

Fadil Hoxha si tutor i këtij jubileu, deshi të zgjeronte spektrin e këtyre takimeve shkencore e festive dhe të ngrinte çështje aktuale e thelbësore me delegacionin shqiptar. Dhe ai e dinte se njeriu më i përshtatshëm për takim ishte Bujar Hoxha, me të cilin ishte njohur gjatë Luftës së Dytë Botërore. Bujar Hoxha e refuzoi takimin. Megjithatë, Fadil Hoxha e mirëkuptoi dhe gjeti mënyra tjera për t’ia dhënë mesazhin e vet.⁵⁷ Në darkën zyrtare që e shtroi Sali Nushi, si sekretar i Komitetit për Arsim dhe Kulturë të Kosovës, për nder të delegacionit të Shqipërisë, i njoftoi të pranishmit nga Shqipëria me funksionet e kryetarit të Këshillit Ekzekutiv të Kosovës, Ilia Vakiqit, i cili bëri një takim kokë më kokë me Bujar Hoxhën.⁵⁸ Ky i fundit në takim shtroi nevojën e bashkëpunimit të ngushtë me Shqipërinë. Pos tjerash theksoi se Kosova të bëjë tregti me Shqipërinë në kuadër të marrëdhënieve ekonomike shqiptaro-jugosllave, duke pasur leverdi e fitime dhe gjithashtu të blejë mallra. Të kaluarën sipas Vakiqit duhet ta harrojmë. Kështu u shpreh në takim me prof. Hoxhën, në prani të delegacionit shqiptar. Ai theksoi se interesi është i përbashkët, sepse në Kosovë jetojnë mbi 1 milion

⁵⁵ Po aty, 242-259.

⁵⁶ Esat Myftari, *Enver Hoxha dhe Kosova*, Tiranë, 2016, 73.

⁵⁷ Myftari, *Enver Hoxha*, 73-74.

⁵⁸ Bujar Hoxha (1920-2006). Kreu studimet për filozofi në Universitetin e Leningradit (1951). Për 40 vjet ishte pedagog në Universitetin Shtetëror të Tiranës. Në vitet 1981-1982, konsull i Shqipërisë në Stamboll. Po ashtu ishte njeri që kreu koordinimin e politikës zyrtare të shtetit shqiptar me grupet ilegale jashtë Kosovës si dhe gjatë periudhës 1968-1990, mbeti ndër njerëzit më me ndikim për politikën e Shqipërisë ndaj Kosovës. Shih: *Fjalori enciklopedik shqiptar 2*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Tiranë, 2008, 957.

shqiptarë, të cilët kërkojnë lidhje me shtetin shqiptar. Duke qenë afër Elhami Nimanit, anëtar i Komitetit Qendror të Jugosllavisë, në takim Ilia Vakiqi theksoi se duhet të përmirësohen marrëdhëniet në rrugë shtetërore. E vuri në konsideratë mendimin se marrëdhëniet duhet vënë në bashkëpunim me Titon. Në fund ai vuri në dukje se të gjithë jemi për afrim e bashkëpunim.⁵⁹

Enver Hoxha e kishte ngarkuar Bujar Hoxhën⁶⁰ që të ofronte të dhëna mbi qëndrimin e Komisionit të Amendamenteve dhe kërkesës së kosovarëve për republikë, duke iu referuar deklaratës së 22 prillit 1968 të Fadil Hoxhës, në Komitetin Krahinor të LK-së së Kosovës, ku shtronte mundësinë që Kosova të ishte Republikës në kuadër të RSFJ-së. Edhe pse e kishte refuzuar takimin me Fadil Hoxhën, kuptohet Bujar Hoxha veprimi prapa perdeve, sepse i kishte njerëzit e besuar, nga të cilët do të informohej me saktësi për pikëpamjet e tyre dhe do të shpaloste qëndrimin e Enver Hoxhës. Bujar Hoxha me këtë rast e njoftoi ambasadorin, Lik Seiti, i cili pastaj njoftoi qendrën *“në takimin zyrtar që ka pasur Bujar Hoxha me disa anëtarë të Komisionit për ndryshimin e statutit të Kosovës, ka mësuar se autonomia e saj do të forcohet edhe për shumicën e problemeve ajo do të këtë lidhje me Federatën dhe jo me Republikën e Serbisë. Udhëheqja e Kosovës nuk ka propozuar vetë për krijimin e Republikës së Kosovës pasi një propozim i tillë sipas mendimit të tyre nuk është opurtun për situatën e tanishme”*.⁶¹

Emocionet e ofruara nga shqiptarët e Kosovës për delegacionin shqiptar, ishin një dush i ftohtë prej Tiranës zyrtare pas këtij evenimenti. Shqipëria kishte një heshtje të plotë në qëndrimet e saja karshi Kosovës. Kështu e shprehu Legata shqiptare në Beograd këtë situatë *“inteligjencës së Kosovës i ka bërë përshtypje jo të mirë, që si shtypi ashtu edhe radioja jonë, nuk dhanë as edhe një njoftim zyrtar për simpoziumin e Skënderbeut që u mbajt në Prishtinë, e poashtu edhe për përshtypjet e delegacionit tonë që morri pjesë atje”*.⁶² Simpoziumi për Skënderbeun ishte manifestim shkencor ndërmjet dy vendeve, por ai ishte i paramenduar të kthehej në arenë të debateve të ndryshme që kishin karakter politik. Elita kosovare si nikoqire ishte e interesuar të kishte një afri më të madhe me shtetin shqiptar dhe kjo shihet nga veprimet e liderëve politikë kosovarë.

⁵⁹ AMPJ, Viti 1968, Dosja 360, 201-231.

⁶⁰ Myftari, *Enver Hoxha*, 74.

⁶¹ AMPJ, Dosje 360, 1968, 5-14.

⁶² AMPJ, dosja 411, viti 1969, 2-6. (Cituar sipas Myfarit, *Kosova dhe Enver Hoxha*, 83-84).

Nga se u tha më lart, vërehet se politika e Shqipërisë karshi Kosovës ishte tej mase e përqendruar brenda koniunkturave politike të rrethanave të krijuara. Nga janari deri në muajin nëntor, rrethanat në Kosovë ishin tejet të ngjeshura në aspektin politik. Politika e Kosovës u mundua të afrohej me Shqipërinë në gjysmën e parë të vitit 1968 dhe kjo shihet qartazi në dokumentet e kohës. Ngjarjet e tetorit dhe nëntorit 1968, bënë një ndarje në vijën e bashkëpunimit të ndërsjellë. Shteti shqiptar nuk mbështeti Kosovën Republikë duke shprehur qartazi se Kosova duhej të punonte që të fitonte të drejta më shumë në kuadër të Federatës jugosllave. Rezultatet kryesore të këtij bashkëpunimi, sidomos shkencor, ishin se dy vendet u njohën me politikat reciproke si dhe në aspektin politik biseda të cilat ishin tej mase të rezervuara. Shqipëria zgjodhi ta mbajë thellimin e përkrahjes së Kosovës në planin diplomatik. Shteti shqiptar kishte problemet e veta substanciale gjatë këtij viti.

Një ndër shkaqet kryesore të rezervimit të Tiranës zyrtare ishin me sa vijon: ajo doli nga Traktati i Varshavës, pastaj donte të mbante raporte ekuilibruese me Jugosllavinë, në mënyrë që të afrohej me Kosovën. Shteti shqiptar dha sinjalet e qarta të interesimit të saj më të dukshëm për Kosovën nga fillimi i vitit 1969. Masat që ajo ndërmori ishin se kishte ndërmend një interesim më të thellë për Kosovën në të gjitha aspektet e jetës. Që ta dëshmonte veten se paragjykimet e Shqipërisë ishin shuar, ajo me urdhër të Komitetit Qendror të PPSH-së, më 1969 krijoi sektorin e posaçëm (Drejtoria e Pestë).⁶³ Kjo drejtori do të kishte detyrë në punën e saj që të njihej me gjendjen reale në Kosovë, në fushën e jetës politike, ekonomike dhe shoqërore. Drejtoria në fjalë mori përsipër të afronte politikën e shtetit shqiptar me Kosovën, në arsim dhe kulturë, ku ndërgjegjja kombëtare ishte më e madhe. Së këndejmi, shteti shqiptar nga viti 1969 me rezultate të drejtpërdrejta rriti intensifikimin e bashkëpunimit dhe afrimin me Kosovën, nëpërmjet profesorëve të Universitetit të Tiranës në ndihmën dhënë Universitetit të Prishtinës të themeluar më 1970, pastaj këmbimet në fushën e kulturës ku shquheshin marrëveshje nga më të ndryshmet si në teatër, kinematografi, muzikë etj.

⁶³ AMPJ, viti 1981, dosja 1140, 19. (Cituar sipas Sylës, *Shteti shqiptar*, 229).

Kosovar BASHA

SUMMARY

RELATIONS BETWEEN KOSOVO AND ALBANIA DURING 1968

Relations between Kosovo and Albania were characterized as successful from January 1968, when Albanian-Yugoslav relations began to normalize significantly. The study provides abundant data on these relations between the two countries from January 1968 to December the same year with great care, the author sheds light on the relations between Albania and Kosovo, in the political, cultural, educational, and scientific aspect, from 1946 to 1968. Albania's attitude towards Kosovo has varied over the years and in this context, it underwent significant changes in the '50s and '60s of the twentieth century. Hence these attitudes were influenced by internal and external factors of the Albanian state. Albania intensified its engagement from 1966, five years after it severed ties with the Soviet Union, and winds of change began to blow in Yugoslavia. The Albanian state saw the resolution of the Kosovo issue within the Yugoslav federation and thus did not support any political machinations for the Republic of Kosovo. Albania, after January 1968, agreed to develop educational, scientific, and cultural relations with Kosovo but under the guise of ideology.

